

А. Д. Дзюрбель
здобувач Київського національного
університету внутрішніх справ

УДК 343.131

НЕПРАВИЛЬНЕ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ ПРИ ПРОВАДЖЕННІ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

У статті розглядається поняття, види та зміст поняття “неправильне застосування кримінального закону” у кримінальному судочинстві як підстави до скасування або зміни процесуальних рішень у кримінальних справах. Досліджуються зміст та наслідки слідчих помилок, які проявились у неправильному застосуванні кримінального закону при провадженні досудового розслідування.

В статье рассматривается понятие, виды и содержание понятия, “неправильного применения уголовного закона” в уголовном судопроизводстве как основания к отмене или изменению процессуальных решений в уголовных делах. Исследуются содержание и последствия следственных ошибок, которые проявились в неправильном применении уголовного закона при осуществлении досудебного расследования.

In the article a concept, kinds and maintenance of concept, is examined “misapplication of penal law” in the criminal legal proceeding as grounds to abolition or change of judicial decisions in criminal cases. Maintenance and consequences of consequence errors which showed up in the misapplication of penal law at realization of pre-trial investigation is probed.

Суттєвим фактором, який перешкоджає ефективній діяльності органів досудового слідства та негативно впливає на виконання завдань кримінального судочинства, передбачених у ст. 2 КПК України, є розповсюдження слідчих помилок, які призводять до неправильної оцінки діянь підсудних, а у окремих випадках і необґрунтованого засудження невинних. За даними наших досліджень, саме неправильне застосування кримінального закону складає в структурі слідчих помилок 16,4 %.

Метою цієї статті є диференційований розгляд питання щодо неправильного застосування кримінального закону при провадженні у кримінальних справах.

Вагомий внесок у вивчення зазначеної проблеми здійснили Р. С. Белкін, В. І. Власов, Н. Л. Гранат, Н. С. Карпов, Н. І. Клименко, Ю. В. Кореневський, В. О. Лазарева, О. Д. Назаров, О. Б. Соловйов, М. С. Токарева, С. А. Шейфер, В. О. Навроцький та інші.

Без сумніву роботи цих науковців мають значну наукову і практичну цінність. Разом із тим, багато аспектів досліджуваної теми, як і раніше залишаються дискусійними: серед фахівців немає єдності у визначенні слідчої помилки, її видів, інших суттєвих проблем та шляхів подолання цього явища. Крім того, кримінально-процесуальні засоби їх виявлення, попередження та усунення ще не вивчалися.

Неправильне застосування кримінального закону в кримінальному судочинстві є підставою до скасування або зміни вироку як у апеляційній (ст. 367 КПК), так і у касаційній інстанціях (ст. 398 КПК). Згідно зі ст. 371 КПК, неправильним застосуванням кримінального закону є:

1. Незастосування судом кримінального закону, який підлягає застосуванню;
2. Застосування кримінального закону, який не підлягає застосуванню;
3. Неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту.

Усі перераховані випадки настільки тісно пов'язані між собою, що їх важко відокремити один від одного. Так, незастосування кримінального закону, який потрібно

застосувати, означає, що застосовано такий закон, котрий застосуванню не підлягає, і навпаки. Ці випадки неправильного застосування закону завжди виникають одночасно і тому, як справедливо зауважив І. Д. Перлов, є двома сторонами того самого явища [1, с. 165]. “Що ж до неправильного тлумачення закону, то воно завжди призводить до застосування закону, який міг бути застосований, або до незастосування належного” [2, с. 37].

Неправильне застосування кримінального закону може проявлятися:

1. У застосуванні закону, що втратив силу або ще не вступив в силу;
2. У необґрунтованому застосуванні кримінального закону, що не має зворотної дії в часі, і навпаки, в незастосуванні закону, що має зворотню дію, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до вступу закону в силу;
3. У помилці при застосуванні положень закону про форми вини, співучасті у вчиненні злочину, у помилковому визначенні кола суб'єктів кримінальної відповідальності за певний злочин, стадій вчинення злочину, обставин, що виключають злочинність діяння, кваліфікуючих ознак злочину.

З'ясування поняття “неправильне застосування кримінального закону” передбачає наявність чіткої уяви про те, що слід розуміти під застосуванням норм кримінального закону, оскільки знання предмета діяльності — основа її правильності.

У словнику С. І. Ожегова слово “застосувати” означає “реалізувати у справі” [3, с. 546]. У загальній теорії права під застосуванням норм права (правозастосовною діяльністю) розуміється “здійснювана у спеціальних встановлених законом формах державно-владна, організуюча діяльність компетентних державних органів і уповноважених органів громадськості по винесенню індивідуально-конкретних правових приписів” [4, с. 19].

Поняття застосування норм кримінального права повинно мати значення “тотожне у своїх загальних рисах з визначенням цього поняття, яке дає загальна теорія права” [5, с. 92], так як для галузевої науки питання повинно стояти так: “або загальне поняття правильне, а тому воно охоплює і всі особливості, або це поняття вже ширше, а тому воно не охоплює особливостей процесу застосування відповідних правових норм” [6, с. 3–4]. Разом із тим застосування норм кримінального права має певну специфіку. Визначення цього поняття може бути дано тільки на підставі розуміння того, як загальні властивості застосування будь-якої галузі права реалізуються в кримінальному праві.

Потреба в застосуванні норм кримінального права виникає тоді, “коли потрібно дати правову оцінку поведінки конкретної особи і при встановленні факту правопорушення призначити санкцію” [7, с. 563]. Оскільки правова (юридична) оцінка діяння може бути як позитивною, так і негативною” [8, с. 59], це означає, що норми кримінального права повинні застосовуватись лише у випадку вчинення діянь, які підпадають під ознаки злочину, з тим, щоб дати або кримінально-правову оцінку і (при визнанні діяння злочином) вирішити питання про помсту за скоєне” [9, с. 113].

Підсумком застосування норм права є вирішення юридичної справи: винесення позитивного або негативного рішення [6, с. 38]. Кримінальну справу вирішує не тільки суд, а суд не тільки вироком. Відмова в порушенні і закриття кримінальної справи за матеріально-правовими підставами — це також вирішення кримінальної справи. Оскільки повноваження на відмову у порушенні і на закриття кримінальної справи мають суд (суддя), прокурор, слідчий і орган дізнання, усі вони застосовують кримінально-правові норми.

Як видається, за рамками вирішення кримінальної справи не можна говорити про застосування норм кримінального права. Тому, ні про яке застосування кримінального закону у досудовій стадії судочинства (крім відмови і закриття кримінальної справи) не може йти і мова. Більш вдалим є використання терміна “кваліфікація злочину”.

Дійсно, кваліфікація злочину і застосування норм кримінального права — не тотожні явища [5, с. 94]. Кваліфікація злочину часто має самостійне від застосування норм кримінального права значення, оскільки здійснюється у більш широкому переліку процесуальних актів. Тому слідчі помилки трапляються, на наш погляд, не в неправильному застосуванні кримінального закону, а в неправильній кваліфікації.

При неправильній кваліфікації злочину, що призводить до погіршення становища обвинуваченого, йому безпідставно інкримінується той злочин, якого він не вчиняв. Якщо ж помилка призводить до пом'якшення становища обвинуваченого, то це дозволяє йому безпідставно повністю або частково ухилитися від кримінальної відповідальності.

Так, за вибірковими даними, у суді першої інстанції кваліфікація змінювалась порівняно з обвинувальним висновком по кожній третій із розглянутих справ.

Практика підтверджує, що більша частина помилок у застосуванні кримінального закону викликана неповним, неточним встановленням або неправильним розумінням

ознак складу того чи іншого злочину. Слідчі інколи не враховують, що склад злочину у діях обвинуваченого може вважатись встановленим тільки за умови, коли є всі передбачені КК ознаки, які характеризують суспільну небезпеку. Наприклад, висновок про наявність злочину інколи робиться лише при виявленні обставин, які можуть бути тільки наслідками злочину, хоча суспільно небезпечне діяння не встановлене. Такі помилки в основному допускаються у справах про транспортні і посадові злочини [10, с. 54].

Так, факт виїзду автомобілем на пішохода сам по собі не є безумовним доказом вини водія. Ст. 286 КК передбачає відповідальність водія саме за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту, при яких настали суспільно небезпечні наслідки, а не за одне лише їх настання.

Інколи помилки у кваліфікації викликані тим, що слідчий виходить лише із зовнішньої схожості певної події зі злочином, не враховуючи, що окремі ознаки його складу відсутні. Так, бувають помилки, коли розпусні дії обвинуваченого (ст. 156 КК) кваліфікуються як зґвалтування, хоча статеві зносини (їх спроба) — необхідний елемент об'єктивної сторони цього злочину (ст. 152 КК) не мали місця. Трапляються випадки, коли як зґвалтування кваліфікуються статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК), при відсутності насильства.

“Поверхове дослідження і аналіз таких важливих ознак суб'єктивної сторони злочину, як форма вини, ціль і мотив діяння, обумовлюють у ряді випадків труднощі і помилки у застосуванні закону, особливо при кваліфікації злочинів, схожих за об'єктом і об'єктивною стороною” [10, с. 57].

Помилки у кваліфікації деяких злочинів, зокрема, умисних убивств, у ряді випадків пояснюються нез'ясованістю або неправильною оцінкою слідчим їх мотивів і тягне за собою неправильне застосування закону. Мотив може бути обставиною, яка обтяжує покарання (наприклад, вбивство з корисливих мотивів, вбивство з хуліганських мотивів і т. п.), чи, навпаки, обставиною, яка пом'якшує покарання (наприклад, вбивство при перевищенні меж необхідної оборони).

Обов'язковою умовою усунення слідчої помилки в кваліфікації злочину є факт неправильного застосування кримінального закону. При цьому одні учасники процесу можуть тільки звертати увагу на помилку, інші ж уповноважені процесуально встановлювати наявність помилки та усувати її, змінюючи кваліфікацію.

Висновок про неправильне застосування кримінального закону у стадії досудового розслідування можуть зробити учасники процесу, які зацікавлені у правильній кваліфікації злочину. Це підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники. Причому підозрюваний, обвинувачений, їх захисники схильні виявляти не всі помилки в кваліфікації, а лише ті, які не погіршують їх становище. У свою чергу, потерпілий, цивільний позивач звертають увагу на помилки, які ведуть до погіршення становища їх процесуальних опонентів.

Реагування учасників процесу на виявлені слідчі помилки в кваліфікації злочинів здійснюється у формі клопотань слідчому, начальнику слідчого відділу чи прокурору про зміну кваліфікації. Розгляд таких клопотань регулюється ст. 129 КПК. Вони розглядаються протягом трьох діб. Про повну або часткову відмову в клопотанні складається мотивована постанова, а про результати повідомляють зацікавлену особу. Характерним є упереджене ставлення до таких клопотань слідчих, які в більшості випадків необґрунтовано відхиляють їх без відповідного аналізу доказів, що висувалися в клопотанні [11, с. 110–114].

Особи, які не є учасниками процесу, не мають права заявляти клопотання про зміну кваліфікації. Тому вони використовують інші засоби:

- а) впливають на учасників процесу, які мають право заявляти клопотання;
- б) звертаються до слідчого або прокурора із заявами, що розглядаються в загальному порядку;
- в) застосовують різні заходи впливу на слідчого.

Слід звернути увагу на те, що законні звернення учасників процесу та інших осіб про усунення слідчої помилки в кваліфікації, не є втручанням у діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343 КПК).

Якщо помилка в кваліфікації виявляється слідчим, то він повинен сам її виправити згідно зі ст. 141 КПК, тобто заново пред'явити обвинувачення з виконанням вимог, встановлених ст. ст. 131, 132, 133 і 140 КПК, у випадку виникнення під час досудового слідства необхідності його зміни або доповнення. Коли в ході досудового розслідування частина пред'явленого обвинувачення не знайшла свого підтвердження, слідчий своєю постановою закриває справу в цій частині обвинувачення, про що оголошує обвинуваченому.

Підводячи підсумок, зазначимо, що помилки, які проявились у неправильному застосуванні кримінального закону при провадженні у кримінальних справах, є, як правило, наслідком односторонності і неповноти проведеного розслідування, у результаті чого обставини, які впливають на кваліфікацію злочинного діяння, з потрібною повнотою не виявляються, тому допускаються помилки у юридичній оцінці злочину. Здебільшого помилки у кваліфікації злочину обумовлені неправильною оцінкою слідчим доказів, які є у справі. При цьому найчастіше неправильна оцінка доказів поєднана з обвинувальним ухилом у процесі розслідування.

Список використаних джерел

1. Перлов, И. Д. Надзорное производство в уголовном процессе [Текст] / И. Д. Перлов. — М. : Юридическая литература, 1974. — 256 с.
2. Омельченко, Г. М. Скасування або зміна вироку у зв'язку з неправильним застосуванням закону або призначенням невідповідного покарання [Текст] / Г. М. Омельченко // Радянське право. — 1985. — № 3. — С. 34–38.
3. Словарь русского языка [Текст]. — М., 1972.
4. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права [Текст] / И. Я. Дюрягин // Теоретические вопросы. — Свердловск : Средне-Уральск. кн. изд-во, 1973. — 247 с.
5. Брайнин, Я. М. Уголовный закон и его применение [Текст] / Я. М. Брайнин. — М. : Юрид. лит., 1967. — 240 с.
6. Лазарев, В. В. Применение советского права [Текст] / В. В. Лазарев. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. — 96 с.
7. Теория государства и права [Текст] / Отв. ред. Н. Г. Александров. — М., 1974. — 763 с.
8. Черданцев, А. В. Вопросы толкования советского права [Текст] : [учеб. пособ.] / А. В. Черданцев. — Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. — 191 с.
9. Благов, Е. В. О понятии применения норм уголовного права [Текст] / Е. В. Благов // Проблемы охраны прав и законных интересов личности в социалистическом уголовном праве и процессе: [Сб. науч. тр.]. — Ярославль : Изд-во Ярос. гос. ун-та, 1985. — С. 110–116.
10. Корневский, Ю. В. Судебная практика и совершенствование предварительного расследования [Текст] / Ю. В. Корневский. — М. : Юридическая литература, 1974. — 112 с.
11. Мезенцева, А. Я. Значение ходатайств для устранения следственных ошибок [Текст] / А. Я. Мезенцева // Вопросы укрепления законности и устранения следственных ошибок в уголовном судопроизводстве : [Сб. науч. тр.]. — М., 1988. — С. 110–114.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінально-процесуальної діяльності
Київського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 19 від 20 травня 2009 року)*

Надійшла до редакції 09.02.2010

